

Bronisław Mikulec

Spółdzielcze towarzystwa pożyczkowo-oszczędnościowe i kredytowe w Guberni Lubelskiej w latach 1898 - 1914

Rocznik Lubelski 27-28, 85-103

1985-1986

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BRONISŁAW MIKULEC

SPÓŁDZIELCZE TOWARZYSTWA
POŻYCZKOWO-OSZCZĘDNOŚCIOWE I KREDYTOWE
W GUBERNI LUBELSKIEJ W LATACH 1898—1914

Spośród różnych form spółdzielczości, które rozwijały się na ziemiach polskich w XIX w., dużą rolę w intensyfikacji życia ekonomicznego spełniała spółdzielczość kredytowa. Była ona jednym z podstawowych źródeł dopływu środków finansowych dla rozwijającego się przemysłu, handlu, rzemiosła i różnych grup własności rolnej. W warunkach polskich spółdzielczość kredytowa, obok znaczenia gospodarczego i społecznego, spełniała również bardzo ważną rolę narodową. Dostarczając na dogodnych warunkach kredytu, przyczyniała się do umocnienia elementu polskiego, który w związku z tym mógł bardziej skutecznie przeciwstawiać się dyskryminacyjnej polityce zaborców.

Spółdzielczość kredytowa najwcześniej rozwinęła się na ziemiach polskich zaboru pruskiego, nieco później w Galicji, natomiast najtrudniejsze warunki do rozwoju miała w Królestwie Polskim. W zaborze rosyjskim w związku z polityką rusyfikacji i unifikacji nie zezwalano na zakładanie polskich organizacji, stowarzyszeń gospodarczych, kulturalnych i oświatowych. To krępowanie przez cara społeczeństwa polskiego i niedopuszczanie go do szerszej aktywności w organizowaniu swego życia było przeszkodą w rozwoju spółdzielczości w zaborze rosyjskim. Istotnym utrudnieniem w rozwoju spółdzielczości kredytowej w Królestwie Polskim był brak ustawodawstwa w tym zakresie. Chcąc założyć spółdzielnię, trzeba było podjąć uciążliwe starania u władz rosyjskich w Petersburgu, ciągnące się często całymi miesiącami.

Na ziemiach polskich zaboru rosyjskiego spółdzielnie podlegały nadzоровi policyjnemu. Był on realizowany bardzo rygorystycznie, o czym świadczy fakt, że jeszcze w 1909 r. ókólnik Ministerstwa Spraw Wewnętrznych polecał podwładnym wyjątkowo czujny dozór nad wszystkimi rodzajami stowarzyszeń spółdzielczych¹. Każdorazowo przy stawianiu wniosku przez administrację carską o zatwierdzenie statutu nowo powstającego towarzystwa używano zwrotu: „zważywszy, że założyciele zgodnie z zaświadczeniem kancelarii nie są podejrzanymi pod względem moralnym i politycznym [...]”².

W Królestwie Polskim ukształtowały się trzy typy spółdzielczych instytucji kredytowych: kasy przemysłowców, towarzystwa wzajemnego kredytu oraz towarzystwa pożyczkowo-oszczędnościowe i towarzystwa kredytowe³.

¹ S. Wojciechowski: *Historia spółdzielczości polskiej do 1918 r.*, Warszawa 1939, s. 165.

² Ibidem.

³ *Zarys historii polskiego ruchu spółdzielczego*, cz. 1 do 1918 r., pod redakcją S. Ingłota, Warszawa 1971, s. 165.

Do najstarszej formy spółdzielczości kredytowej w Królestwie Polskim należą kasy przemysłowców, które opierają swoją działalność na przepisach prawnych z roku 1869⁴. Kasy te, podobnie jak i inne stowarzyszenia spóżywców, były traktowane przez władze carskie jako towarzystwa dobroczynności, stąd wydawanie zezwoleń na ich organizację leżało w gestii Ministerstwa Finansów⁵. Pierwsza instytucja tego typu powstała w roku 1870 w Warszawie pod nazwą Kasa Pożyczkowa Przemysłowców Warszawskich⁶. Następne kasy pożyczkowe przemysłowców w Królestwie Polskim powstają dopiero w latach osiemdziesiątych XIX w. W 1881 r. została zorganizowana Kasa Pożyczkowa Przemysłowców w Radomiu⁷. W roku 1884, jako trzecia z kolei, powstała Kasa Pożyczkowa Przemysłowców Lubelskich⁸. Do 1888 r. instytucje tego typu utworzono jeszcze w Płocku, Łomży, Pułtusku, Wieluniu, Kaliszu, Piotrkowie i Łodzi⁹. W 1898 r. władze carskie zabroniły organizowania nowych kas przemysłowców, a już istniejącym poleciły przekształcenie się w towarzystwa wzajemnego kredytu¹⁰. Część kas podporządkowała się zaleceniom władz, a pięć z nich (w Warszawie, Radomiu, Lublinie, Łomży i Pułtusku) nadal działało bez zmian.

Inicjatorem powstania Kasy Przemysłowców Lubelskich był Adolf Frick¹¹. Członkami założycielami stowarzyszenia byli: Henryk Krausse, Juliusz Vetter, Juliusz Kwaśniewski, Feliks Dutkiewicz, Józef Wałowski, Bronisław Szulc, Roman Błaszczkiewicz, Władysław Domański, Józef Gałęcki, August Vetter, Mieczysław Wolski, Władysław Siwecki, Bernard Meyersohn, Karol Miller, Kacper Dębski, Ludomił Suligowski, Mikołaj Giszkievicz, Władysław Witkowski, Walery Boczkowski i Adolf Frick¹². Kasa Pożyczkowa Przemysłowców Lubelskich prowadziła różnorodną działalność finansową: dyskontowała weksle, udzielała pożyczek hipotecznych pod zastaw papierów procentowych oraz pod takie formy zabezpieczenia, jak: kapitały i udziały, przekazy kolejowe oraz solidarne poręczenie przez jedną lub więcej osób. Te różne sposoby zabezpieczenia stosowane przez Kasę pozwalały na korzystanie z jej kredytów przedstawicielom różnych warstw i grup społecznych¹³. Kasa Pożyczkowa Prze-

⁴ *Polskie kooperatywy kredytowe i kasy oszczędności*, Lwów 1914, s. 73.

⁵ *Zarys historii...*, s. 248.

⁶ *Polskie kooperatywy...*, s. 73.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej — WAPL), Kasa Pożyczkowa Przemysłowców i Rolników Lubelskich (dalej — KPPiRL), sygn. 1.

⁹ *Polskie kooperatywy...*, s. 73.

¹⁰ *Prace pierwszej konferencji Przewodników Polskiej Kooperacji odbytej w Lublinie w dniach 7, 8 i 9 lutego 1918 r.*, Kraków 1918, s. 71.

¹¹ Adolf Frick (1847—1891) przejawiał bardzo ożywioną działalność społeczno-gospodarczą i kulturalną w Lublinie. Wspólnie z bratem Juliuszem prowadził browar na ul. Zamojskiej (obecnie M. Buczka). Był współorganizatorem w roku 1881 resursy kupieckiej i w 1885 r. Towarzystwa Kredytowego Miejskiego. Zabiegał o założenie Państwowej Szkoły Realnej i wodociągów w Lublinie. Był jednym z inicjatorów budowy gmachu teatru w Lublinie. W czasie wystawy rolniczo-przemysłowej w Warszawie niemal własnym kosztem wybudował pawilon, w którym reprezentował przemysł lubelski. WAPL, Zespół akt Rządu Gubernialnego Lubelskiego (dalej — RGL), sygn. AI 1885/63; „Kalendarz Lubelski” 1892, s. 7.

¹² WAPL, KPPiRL, sygn. 1, Ustawa Kasy Pożyczkowej Przemysłowców Lubelskich, Lublin 1884, s. 20.

¹³ *Polskie kooperatywy...*, s. 73.

mysłowców Lubelskich w roku 1885 zrzeszała już 667 członków, w 1890 r. ich liczba wzrosła do 1827, w 1900 wynosiła już 4026¹⁴.

Drugi typ spółdzielczych instytucji kredytowych w guberni lubelskiej reprezentowało Lubelskie Towarzystwo Wzajemnego Kredytu, które powstało 14 maja 1889 r. Towarzystwo zostało zorganizowane przez 147 członków założycieli, wśród których byli znani lubelscy ziemianie, jak: Jan Kleniewski z Kluczkowic, Ignacy Budny, właściciel dóbr Niemce, Józef Florowski z Fajslawic, oraz przemysłowcy: Mieczysław Wolski i Juliusz Vetter¹⁵. Prezesem pierwszej rady był właściciel dóbr Kluczkowice — Jan Kleniewski¹⁶. Towarzystwo udzielało kredytu w wysokości od 500 do 25 000 rb. W sprawozdaniu z pierwszego roku działalności czytamy: „[...] ramy tego kredytu mogły w zupełności uczynić zadość potrzebom nie tylko rolnictwa i handlu, lecz także większego przemysłu. Ten ostatni, będąc już poprzednio związany stosunkami z innymi instytucjami finansowymi, bardzo nieznaczny przyjął udział w operacjach nowo powstałej instytucji, kupcy i handlujący, wyłącznie prawie starozakonni, bardzo licznie i skwapliwie zapisywali się w poczet członków, przeważny jednak udział w towarzystwie wzięli ziemianie [...]. Za najdogodniejszą dla siebie formę kredytu uznali ziemianie przedstawianie do skupu sola weksle ewikcją hipoteczną zabezpieczonych lub na podstawie takiego zabezpieczenia otwieranie rachunków bieżących”¹⁷.

Pod koniec pierwszego roku działalności Towarzystwa liczba jego członków wynosiła 420 osób, wśród których było: 218 ziemian (52%), 112 kupców (26,7%), 18 przemysłowców (4,3%), 35 właścicieli domów (8,3%) oraz 37 przedstawicieli innych zajęć (8,8%). Do 1905 r. liczba członków Towarzystwa wzrosła do 563 osób, przy czym ziemianie stanowili 54,5%, kupcy — 19,2%, właściciele domów — 9,2%, przemysłowcy — 5,7%, oraz przedstawiciele innych zajęć — 9,2%¹⁸. Przytoczone dane wskazują na wzrost wśród członków Towarzystwa liczby ziemian, przemysłowców i właścicieli domów oraz na nieznaczne zmniejszenie się liczby kupców, wśród których przeważali kupcy żydowscy (na 108 kupców w 1905 r. 99 było pochodzenia żydowskiego)¹⁹.

Wraz ze wzrostem liczby członków Towarzystwa rosła również jego obroty finansowe. W pierwszym roku działalności Towarzystwo zdyskontowało weksli na ogólną kwotę 910 412 rb oraz udzieliło kredytów na sumę 192 267 rb. W roku 1905 dyskonto weksli osiągnęło kwotę 1 824 228 rb, a udzielone kredyty wzrosły do 258 101 rb²⁰.

¹⁴ WAPL, KPPiRL, sygn. 1.

¹⁵ Sprawozdanie Towarzystwa Wzajemnego Kredytu za okres od 6 VIII 1889 r. do 31 XII 1899 r., s. 5.

¹⁶ Jan Kleniewski należał do tych ziemian w guberni lubelskiej, którzy na szeroką skalę uprzemysławiali swoje folwarki. Posiadał w swoich dobrach Kluczkowice dużą plantację chmielu oraz suszarnię, prasownię i siarkownię chmielu. Był właścicielem cukrowni, gorzelnii z rektyfikacją i browaru parowego. Prowadził gospodarstwo rybne i plantację wikliny koszykarskiej. WAPL, Akta miasta Lublina, sygn. 8710.

¹⁷ Sprawozdanie Lubelskiego Towarzystwa Wzajemnego Kredytu za okres od 6 VIII 1898 r. do 31 XII 1899 r., s. 45.

¹⁸ Sprawozdanie Lubelskiego Towarzystwa Wzajemnego Kredytu za lata 1898—1905, s. 45, 53.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ W następnych latach powstały jeszcze instytucje tego typu w Lublinie — 2

Główną przeszkodą na drodze rozwoju ekonomicznego Lubelszczyzny, obok braku surowców naturalnych i odpowiednich połączeń komunikacyjnych, był niedostatek środków finansowych. Pod koniec XIX w. ten teren (oprócz Lublina) nie miał instytucji kredytowych, które byłyby nastawione na udzielanie kredytów dla drobnego przemysłu, rzemiosła i handlu. Stąd kupcy, rzemieślnicy i właściciele drobnych zakładów przemysłowych musieli korzystać z pożyczek zaciąganych od prywatnych posiadaczy kapitałów, za które płacili wysoki lichwiarski procent.

Ludność wiejska mogła korzystać od 1868 r. z usług gminnych kas pożyczkowo-oszczędnościowych. Działy one w Królestwie Polskim, opierając się na przepisach prawnych z roku 1868²¹. Zapotrzebowanie na kredyt w tym okresie w związku z uwłaszczeniem i przeobrażaniem się gospodarki wiejskiej było bardzo duże. Gminne kasy pożyczkowo-oszczędnościowe miały iść naprzeciw tym potrzebom włościan przez udzielanie im odpowiednich kredytów. Ich zarząd do roku 1906 znajdował się w rękach wójtów, ich zastępców i kasjerów. Księgi kas prowadzili pisarze gminni²².

Przepisy prawne dotyczące gminnych kas pożyczkowo-oszczędnościowych były modyfikowane w latach 1870—1884. Radykalnej zmianie uległy jednak dopiero w roku 1906²³. Nowe przepisy uzdrowiły nieco działalność tych instytucji. Przede wszystkim wyjęły je „spod zgubnej częstokroć władzy urzędów gminnych” i oddały ich zarząd „w ręce osób do tej czynności wybranych, umiejących czytać i pisać”²⁴. Odtąd zarządy tych instytucji składały się z prezesa i dwóch członków i były wybierane na okres trzech lat przez zebrania gminne, osad lub wsi. Ze względu na to, iż pełnoprawnymi członkami tych zebrań byli włościanie posiadający powyżej 3 mórg ziemi, stąd nie miały wpływu na działalność gminnych kas pożyczkowo-oszczędnościowych uboższe warstwy społeczności wiejskiej. Nadzór nad działalnością powyższych instytucji należał do komisarzy włościańskich i gubernialnych urzędów do spraw włościańskich.

Kapitał obrotowy tych kas pochodził przede wszystkim z wkładów, funduszu zakładowego i skapitalizowanych zysków. Udział poszczególnych składników w kapitale obrotowym gminnych kas pożyczkowo-oszczędnościowych w guberni lubelskiej w roku 1908 przedstawia tab. 1.

Z kredytów gminnych kas pożyczkowo-oszczędnościowych mogli korzystać „włościanie, rolnicy oraz bezrolni, zajmujący się osobiście rolnictwem lub innymi robotami mającymi bezpośredni związek z gospodarstwem wiejskim”²⁵. Pożyczek udzielano na meliorację, spłaty rodzinne i inne potrzeby gospodarstw rolnych. W miarę rozwoju gminnych kas pożyczkowo-oszczędnościowych warunki, na jakich udzielały one pożyczek, ulegały zmianie na korzyść pożyczkobiorców. Początkowo chłopię

(dla Przemysłu i Handlu w r. 1906 i Rolnicze w r. 1911), w Puławach — 2 (w 1911 r.), w Chełmie — 2 (dla Przemysłu i Handlu w r. 1909 i Rolnicze w r. 1911), w Hrubieszowie w r. 1909, w Zamościu w r. 1908, w Krasnymstawie w r. 1913, w Lubartowie w r. 1913 i w Tomaszowie w r. 1913. *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa 1913.

²¹ *Prace pierwszej konferencji...*, s. 54.

²² *Ibidem*, s. 55.

²³ *Rozwój i działalność samorządnych instytucji kredytowych oraz spółdzielczości na terenie województwa lubelskiego*, Lublin 1929, s. 268.

²⁴ *Prace pierwszej konferencji...*, s. 55, 56.

²⁵ *Ibidem*, s. 55.

Tab. 1. Procentowy udział poszczególnych składników w kapitale obrotowym gminnych kas pożyczkowo-oszczędnościowych w guberni lubelskiej w roku 1908

Składniki kapitału obrotowego	Ruble	%
Kapitał zakładowy	1 648 813	27,7
Wkłady procentowe	3 755 439	63,1
Procenty pobrane w ciągu roku	318 177	5,3
Depozyty	7 054	0,1
Kary	12 258	0,2
Zyski skapitalizowane	204 003	3,4
Wkłady bezprocentowe	9 516	0,2
Dochód z nieruchomości gminnych	215	0,0
Ogółem	5 955 498	100,0

Z r ó d ł o: „Kurier Warszawski” 1910, nr 275.

nie mający 3 mórg ziemi mogli pożyczać w kasie najwyżej 8 rb, a posiadający powyżej 5 mórg — 60 rb. Pożyczki były udzielane na okres sześciu miesięcy. Stopa procentowa wynosiła 8% i była pobierana z góry za cały okres pożyczki. Po 1901 r. wysokość kredytu na zakup inwentarza i meliorację podniesiono do 500 rb, czas spłaty przedłużono do 5 lat, a stopę procentową obniżono do 6%. Pożyczki drobne były wyżej oprocentowane i nie mogły być udzielane na dłuższy okres niż jeden rok. Na spłaty rodzinne udzielano długoterminowych pożyczek do 10 lat na 5%²⁶. Wkłady do kas przyjmowano bez żadnych ograniczeń.

Rozwój gminnych kas pożyczkowo-oszczędnościowych w guberni lubelskiej był stosunkowo powolny. W roku 1883 na 191 gmin poza ośrodkami miejskimi było ich 130, a w roku 1908 — 151²⁷. Udzieliły one w 1908 r. kredytów na ogólną kwotę 8 387 349 rb²⁸.

Gminne kasy pożyczkowo-oszczędnościowe odegrały niewątpliwie dodatnią rolę w życiu ekonomicznym wsi lubelskiej po uwłaszczeniu. Zaspokajały jednak tylko nieznaczną część potrzeb kredytowych społeczności wiejskiej, w związku z czym nie zabezpieczały jej skutecznie przed lichwą.

Ważną rolę w zakresie dostarczania kredytu dla tych grup społeczeństwa Lubelszczyzny, które najbardziej odczuwały skutki kapitalistycznej konkurencji, odgrywały spółdzielcze instytucje drobnego kredytu. Zaczęły one powstawać w Królestwie Polskim dopiero po wydaniu w 1895 r. przepisów prawnych, na podstawie których minister skarbu wydał tzw. ustawy normalne dla towarzystw pożyczkowo-oszczędnościowych i kredytowych, znacznie upraszczające procedurę organizacji tych spółdzielni²⁹. Początkowo rząd carski wydawał pozwolenia na zakładanie towarzystw obydwu typów, ale tylko w miastach i osadach, nie zezwalając na ich organizację wśród ludności wiejskiej. Stał bowiem na stanowisku, że potrzeby kredytowe rolników w pełni zaspokajają gminne kasy pożyczkowo-oszczędnościowe.

²⁶ A. Kierek: *Rozwój kapitalizmu w rolnictwie regionu lubelskiego w latach 1864—1913*, Lublin 1964, s. 300.

²⁷ „Kurier Warszawski”, 1910, nr 357.

²⁸ Ibidem, nr 275.

²⁹ S. Wojciechowski: *op. cit.*, s. 174.

W roku 1904 zostały wydane nowe przepisy prawne, które powoływały specjalne organy do wytyczania kierunków działalności i nadzoru instytucji drobnego kredytu. W Petersburgu przy Banku Państwa powołano Zarząd dla Spraw Drobного Kredytu. Należało do niego wydawanie ustaw normalnych, szczegółowych przepisów postępowania oraz kontrola instytucji kredytowych³⁰.

Zarząd dla Spraw Drobного Kredytu w Petersburgu ustalił szczegółową strukturę gubernialnych komitetów do spraw drobnego kredytu. W ich skład wchodził: gubernator dyrektor oddziału Banku Państwa, przedstawiciel gubernialnego urzędu włościańskiego, jeden z radców rządu gubernialnego wyznaczony przez gubernatora oraz nie więcej niż dwóch przedstawicieli miejscowych obywateli, wybranych na okres trzech lat³¹. Lubelski Gubernialny Komitet Drobного Kredytu został powołany pismem Zarządu dla Spraw Drobного Kredytu z dnia 20 stycznia 1906 r. Pierwsze jego posiedzenie odbyło się 19 maja 1906 r. Obradom przewodniczył wicegubernator starszy radca M. D. Skriabin. W zebraniu jako członkowie Komitetu uczestniczyli: wicegubernator kolegiálny radca M. T. Smoleński, starszy leśny rewizor kolegiálny radca I. N. Kuminowski, dyrektor lubelskiego oddziału Banku Państwa kolegiálny radca S. U. Skoballaszin oraz zaproszony przez gubernatora I. W. Florkowski, właściciel majątku Fajslawice w powiecie krasnostawskim³².

Opracowanie statutu wzorcowego dla towarzystw drobnego kredytu oraz wydanie przez Zarząd dla Spraw Drobного Kredytu 17 stycznia 1906 r. instrukcji, która szczegółowo określała warunki, jakie należało spełnić, aby uzyskać pozwolenie na założenie spółdzielni kredytowej, wpłynęło na rozwój tych instytucji w Królestwie Polskim, początkowo w miastach i osadach, a później również i w ośrodkach wiejskich³³.

TOWARZYSTWA POZYCZKOWO-OSZCZĘDNOŚCIOWE

W Królestwie Polskim ze spółdzielczych instytucji drobnego kredytu najwcześniej zaczęły powstawać towarzystwa pożyczkowo-oszczędnościowe. Pierwszą instytucją tego typu w guberni lubelskiej było Towarzystwo Pożyczkowo-Oszczędnościowe w Siennicy Różanej w powiecie krasnostawskim, powstałe w roku 1898³⁴. Inicjatorem utworzenia Towarzystwa był tkacz Jan Lewiński, który przybył do Siennicy z guberni płockiej³⁵. Członkami Towarzystwa, obok nielicznych ziemian z powiatów: krasnostawskiego, zamojskiego i chełmskiego, byli chłopci z Siennicy Różanej i okolicznych wsi. Przewodniczącym pierwszego zarządu był właściciel majątku Wólka Różańska, członkami: Bolesław Mierczyński, dzierżawca majątku Boruń, i chłopci: Wojciech Jakubiec i Józef Łoza³⁶. Kasa spół-

³⁰ WAPL, Komitet Gubernialny Lubelski do Spraw Drobного Kredytu (dalej — LGKDK), sygn. 1.

³¹ WAPL, LGKDK, sygn. 1.

³² Ibidem.

³³ *Polskie kooperatywy...*, s. 83.

³⁴ WAPL, Zespół akt Inspekcji Drobного Kredytu Lubelskiego Banku Państwa (dalej — IDK), sygn. 6.

³⁵ WAPL, Zespół akt Kancelarii Gubernatora Lubelskiego (dalej — KGL), sygn. 1898/154.

³⁶ Ibidem.

dzielcza znajdowała się w pomieszczeniu po karczmie, oddanym bezpłatnie Towarzystwu przez Stefana księcia Lubomirskiego. Do organizowania spółdzielni w dużym stopniu przyczynił się miejscowy proboszcz ksiądz Wiśniewski, który zajmował się zbieraniem udziałów od wstępujących do Towarzystwa ziemian i chłopów.

„Gazeta Lubelska” z 20 listopada 1898 r., donosząc o powstaniu Towarzystwa w Siennicy Różanej, pisała: „Instytucja, która aby stała się zwiastunem całego szeregu takich towarzystw, opiera się na naszym prawie o instytucjach drobnego kredytu z dnia 13 czerwca 1895 r. tudzież na przepisach statutu normalnego towarzystw pożyczkowo-oszczędnościowych z dnia 25 kwietnia i 1 lipca 1896 r., wydanych przez ministra finansów z mocy wspomnianego prawa. Pięć zadań w myśl statutu mają przed sobą owe stowarzyszenia na wsi: udzielanie członkom tanich pożyczek na potrzeby gospodarstwa rolnego lub inne, przyjmowanie oszczędności, zakup hurtowy dla swych uczestników produktów w gospodarstwach potrzebnych, sprzedaż wytworów pracy uczestników, przeznaczanie części zysków, według uznania, na wsparcie dla podupadłych członków stowarzyszenia lub ich rodzin”³⁷.

W pierwszym roku działalności Towarzystwo udzieliło 7225 rb kredytu, z tego 75% dla chłopów. Większość pożyczek wynosiła od 50 do 100 rb, przy czym te drugie stanowiły 30% ogólnej sumy kredytu. Najniższy kredyt, jaki udzielono w pierwszym roku działalności Towarzystwa, to 3 rb. Stopa procentowa od pożyczek wynosiła 7,5%, a od wkładów — 6%³⁸.

Druga spółdzielcza instytucja drobnego kredytu w guberni lubelskiej powstała dopiero w 1900 r. w Lublinie. Towarzystwo Pożyczkowo-Oszczędnościowe w Lublinie zostało zorganizowane z inicjatywy Edwarda Chmielewskiego i Albina Bielińskiego. Przewodniczącym pierwszej rady Towarzystwa został Stanisław Bieliński, a prezesem zarządu — Mieczysław Biernacki³⁹. Towarzystwo rozpoczęło działalność w niewielkim zespole 75 członków założycieli. W następnych latach liczba członków wzrosła i wynosiła w 1901 r. 280 osób, a w 1905 r. — 720 osób⁴⁰. W pierwszym roku działalności Towarzystwo płaciło 5% od wkładów oszczędnościowych, a pobierało 7% od udzielanych kredytów. W następnym roku zwiększono stopę procentową od pożyczek do 8%, a od wkładów do 6%⁴¹. Podniesienie procentu od wkładów miało na celu przyciągnięcie kapitałów w celu zaspokojenia potrzeb kredytowych członków Towarzystwa. Udział członkowski początkowo wynosił 50 rb, a od 1901 r. został zwiększony do 100 rb. Podobny wzrost nastąpił w rozmiarach udzielanego kredytu — z 300 rb w 1900 r. do 600 rb w 1901 r.⁴²

W następnych latach powstają w guberni lubelskiej nowe towarzystwa pożyczkowo-oszczędnościowe. W roku 1901 utworzono 5 towarzystw — w Hrubieszowie, Zamościu, drugie w Lublinie, w Kazimierzu i Jano-

³⁷ „Gazeta Lubelska” nr 235 z 20 XI 1898, s. 2

³⁸ WAPL, KGL, sygn. 1898/154.

³⁹ WAPL, IDK, sygn. 5.

⁴⁰ Sprawozdanie Lubelskiego Towarzystwa Pożyczkowo-Oszczędnościowego za lata 1901—1905.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Sprawozdanie Lubelskiego... za 1901 r., s. 19.

wie, w 1902 r. dwa — w Chełmie i Kraśniku, w 1903 r. dwa — w Lubartowie i Opolu, oraz w 1903 r. trzy — w Izbicy, Puławach i drugie w Zamościu⁴³. W latach 1898—1904 powstało ogółem w guberni lubelskiej 14 towarzystw pożyczkowo-oszczędnościowych.

Stopniowa likwidacja ograniczeń utrudniających zakładanie towarzystw pożyczkowo-oszczędnościowych, o czym już mówiliśmy, przyczyniła się do rozwoju tych instytucji w latach 1909—1913 w guberni lubelskiej, co ilustruje tab. 2.

Tab. 2. Rozwój towarzystw pożyczkowo-oszczędnościowych

Rok	Liczba		Kapitały (w rb)
	towarzystw	członków	udziałowy
1898	1	186	3 856
1906	17	12 911	444 391
1909	48	32 780	1 181 422
1911	76	52 367	1 856 318
1913	92	74 167	2 322 234

Źródło: WAPL, IDK, sygn. 103; WAPL, LGKDK, sygn. 79; WAPL, ChGskiego, sygn. 55.

Z danych zawartych w tab. 2 wynika, że znaczny wzrost liczebny towarzystw pożyczkowo-oszczędnościowych nastąpił dopiero w latach 1909—1913. W 1913 r. było ich 92, co stanowiło 13% ogółu instytucji tego typu w Królestwie Polskim⁴⁴. Powolny rozwój spółdzielczych instytucji drobnego kredytu w latach 1898—1906 był związany między innymi z zakazem ich organizowania w środowisku wiejskim. Jeszcze w lutym 1904 r. kancelaria generała-gubernatora warszawskiego w piśmie do gubernatora lubelskiego przypominała o konieczności realizacji ustaleń dotyczących ograniczania zakresu działania towarzystw pożyczkowo-oszczędnościowych do miast i dużych osad, nie dopuszczając do udziału w nich chłopów⁴⁵. Powyższe decyzje tłumaczono tym, że potrzeby kredytowe chłopów w pełni zaspokajają gminne kasy pożyczkowo-oszczędnościowe. Rozszerzenie natomiast spółdzielczych instytucji kredytowych na ludność wiejską mogłoby spowodować ujemny wpływ na działalność tych kas⁴⁶.

Towarzystwa pożyczkowo-oszczędnościowe zrzeszały w 1913 r. 74 167 członków, co stanowiło 15,7% ogółu członków tych spółdzielni w Królestwie Polskim⁴⁷. Średnio na jedno Towarzystwo przypadało 806 członków, czyli o 136 więcej niż przeciętnie w Królestwie Polskim⁴⁸. Najwięcej członków skupiały towarzystwa: Pierwsze Lubelskie (3396) i Chełmskie (3311). Wymienione spółdzielnie kredytowe należały do pierwszych instytucji tego typu w guberni lubelskiej (Pierwsze Lubelskie powstało w 1900 r., a Chełmskie w 1901 r.)⁴⁹.

⁴³ WAPL, IDK, sygn. 5.

⁴⁴ S. Wojciechowski: *op. cit.*, s. 195.

⁴⁵ WAPL, KGL, sygn. 1904/99.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Prace pierwszej konferencji...*, s. 59.

⁴⁸ S. Wojciechowski: *op. cit.*, s. 197.

⁴⁹ WAPL, Zespół akt Chełmskiego Gubernialnego Komitetu do Spraw Drobnego Kredytu (dalej — ChGKDK), sygn. 27.

Brak w materiałach archiwalnych danych dotyczących składu społeczno-zawodowego i wyznaniowego członków towarzystw pożyczkowo-oszczędnościowych nie pozwala na przeprowadzenie szczegółowej analizy w tym zakresie. W źródłach archiwalnych natrafiono na dokładniejsze dane dotyczące struktury społeczno-zawodowej tylko w odniesieniu do niektórych towarzystw w guberni lubelskiej.

W Pierwszym Puławskim Towarzystwie Pożyczkowo-Oszczędnościowym w 1910 r. na 1648 członków było: 243 rzemieślników (20,8%), 444 kup-

w guberni lubelskiej w latach 1898—1913

zapasowy	specjalny	wkłady	pożyczki
—	—	3 853	7 285
21 032	9 216	1 917 131	1 917 131
52 032	56 517	4 285 239	5 006 569
91 830	67 483	7 137 153	8 301 697
141 059	117 263	10 096 456	11 757 041

KDK, sygn. 27; WAPL, Zarząd Zandarmerii powiatów chełmskiego i hrubieszow-

ców (26,9%), 267 przedstawicieli inteligencji (16,2%), 174 rolników (10,5%), 24 drobnych przemysłowców (1,4%), 49 właścicieli kamienic (2,9%) oraz 349 członków o innych zajęciach⁵⁰. W Pierwszym Lubelskim Towarzystwie w 1910 r. na 2863 członków było 851 rzemieślników (29,7%), 686 przedstawicieli inteligencji (23,9%), 87 kupców (3,0%), 44 przemysłowców (1,5%), 153 ziemian (5,3%), 330 chłopów (11,5%) i 720 osób o innych zajęciach (25%)⁵¹.

Towarzystwa pożyczkowo-oszczędnościowe dla ludności żydowskiej zrzeszały prawie wyłącznie kupców i rzemieślników. Drugie Opolskie Towarzystwo Pożyczkowo-Oszczędnościowe (zrzeszające wyłącznie ludność żydowską) w dniu 3 czerwca 1911 r. liczyło 409 członków, wśród których było: 215 rzemieślników (52,6%), 178 kupców (43,5%), 14 drobnych przemysłowców (3,4%) oraz 2 duchownych (0,5%)⁵². W skład towarzystw działających na wsi wchodził przeważnie chłop, ziemianin, inteligencja wiejska oraz duchowni.

W 1913 r. na 92 towarzystwa pożyczkowo-oszczędnościowe w guberni lubelskiej 35 działało w środowisku wiejskim (38%), 31 w osadach (33,7%) i 26 w miastach (28,3%)⁵³.

Należy również zaznaczyć, że Lublin w 1913 r. miał 6 towarzystw pożyczkowo-oszczędnościowych, które zrzeszały 7400 członków, co stanowiło ok. 10% ogółu członków tych instytucji w guberni lubelskiej⁵⁴. W Lublinie powstało też pierwsze w guberni lubelskiej towarzystwo pożyczkowo-oszczędnościowe przeznaczone wyłącznie dla robotników. Pod koniec

⁵⁰ WAPL, LGKDK, sygn. 35.

⁵¹ Sprawozdanie Lubelskiego Towarzystwa Pożyczkowo-Oszczędnościowego za 1910 r.

⁵² WAPL, LGKDK, sygn. 48.

⁵³ WAPL, IDK, sygn. 103; WAPL, ChGKDK, sygn. 27.

⁵⁴ WAPL, IDK, sygn. 86, 122.

1913 r. zrzeszało ono 583 członków i dysponowało kapitałem własnym wynoszącym 15 877 rb. Wkłady do kasy Towarzystwa w wymienionym roku wyniosły 99 062 rb, a kredyt udzielony członkom osiągnął kwotę 105 480 r⁵⁵.

W źródłach archiwalnych spotykamy również dane dla niektórych towarzystw pożyczkowo-oszczędnościowych, dotyczące składu społeczno-zawodowego członków założycieli. Informacje te zawarte są w prośbach przesyłanych przez obywateli guberni lubelskiej do Gubernialnego Komitetu dla Spraw Drobego Kredytu, w których zwracali się o wyrażenie zgody na zorganizowanie tego typu instytucji kredytowych. Strukturę społeczno-zawodową członków założycieli ośmiu towarzystw pożyczkowo-oszczędnościowych w guberni lubelskiej przedstawia tab. 3.

Tab. 3. Struktura społeczno-zawodowa członków założycieli towarzystw pożyczkowo-oszczędnościowych w guberni lubelskiej

Miejscowość	Liczba czł. założycieli	Chłopi	Rzemieślnicy	Kupcy	Ziemiańskie	Inteligencja
Annopol	27	—	9	7	6	5
Baranów	32	21	—	5	1	5
Irena	22	5	2	2	5	8
Józefów	50	—	20	30	—	—
Kurów	42	—	32	2	5	3
Opole	35	—	11	18	—	6
Wilkołaz	35	29	2	1	1	2
Wilków	20	18	—	—	—	2
Ogółem	263	73	76	65	18	31

Z r ó d ł o: WAPL, LGKDK, sygn. 10, 11, 27, 45, 70, 73; WAPL, IDK, sygn. 77.

Z danych zawartych w tab. 3 wynika, że na 263 członków założycieli ośmiu towarzystw pożyczkowo-oszczędnościowych chłopi stanowili 27,7%, rzemieślnicy — 28,9%, kupcy — 24,7%, ziemianie — 6,8% oraz przedstawiciele inteligencji — 11,8%.

Dla nielicznych towarzystw zachowały się także sprawozdania o składzie społeczno-zawodowym zarządów, rad, komisji rewizyjnych. W 1910 r. w czterech towarzystwach (pierwsze puławskie, ireńskie, drugie puławskie i janowskie) było: 22 kupców, 16 przedstawicieli inteligencji, 9 chłopów, 6 ziemian i 5 rzemieślników⁵⁶. Należy jednak podkreślić, że najwięcej kupców i przedstawicieli inteligencji znajdowało się we władzach towarzystw działających w miastach i osadach, natomiast w spółdzielniach kredytowych wiejskich przeważali chłopi i ziemianie.

Rozmieszczenie towarzystw pożyczkowo-oszczędnościowych w guberni lubelskiej nie było równomierne. Najwięcej tych instytucji w 1913 r. było w powiatach: lubelskim (13), puławskim (13), krasnostawskim (13) i janowskim (12), a najmniej w biłgorajskim (2).

⁵⁵ WAPL, IDK, sygn. 122.

⁵⁶ WAPL, LGKDK, sygn. 35, 45, 46, 79.

KAPITAŁY WŁASNE

Każdy wstępujący do towarzystwa był zobowiązany do wpłacenia odpowiedniego udziału. Wysokość udziałów w poszczególnych spółdzielniach była różna. W myśl przepisów prawnych najwyższy udział członkowski w towarzystwach pożyczkowo-oszczędnościowych wynosił 100 rb, a najniższy 10 rb⁵⁷. W guberni lubelskiej w 1913 r. na 23 towarzystwa (25% ogółu towarzystw w guberni), dla których ustalono wysokość udziałów członkowskich, w dziewięciu wynosił on 100 rb, w pięciu — 50 rb, w jednym — 40 rb, w dwóch — 30 rb, w czterech — 25 rb i w jednym — 10 rb⁵⁸.

Wpłacone przez członków udziały stanowiły kapitał zakładowy towarzystw, który w guberni lubelskiej we wszystkich towarzystwach pożyczkowo-oszczędnościowych wynosił w roku 1913 — 2 322 234 rb⁵⁹.

Obok udziałów towarzystwa pożyczkowo-oszczędnościowe dysponowały również kapitałem zapasowym i specjalnym. Na kapitał zapasowy, zgodnie ze statutem, przeznaczano co roku 10% czystego zysku, wpływy z papierów procentowych kapitału zapasowego oraz kary płacone przez dłużników za przeterminowane spłaty rat od zaciągniętych pożyczek. Kapitał zapasowy służył do pokrycia strat i nie mógł być dzielony pomiędzy członków towarzystwa. W myśl przepisów prawnych tylko część kapitału zapasowego, stanowiąca 1/10 część zobowiązań towarzystwa z tytułu wkładów i zaciągniętych pożyczek, była zamieniana na papiery procentowe i deponowana w instytucjach Banku Państwa lub Państwowej Kasie Oszczędności, a pozostała część powiększała środki obrotowe tych instytucji. Z czystego zysku pochodził również kapitał specjalny, który był przeznaczony na nieprzewidziane w ciągu roku straty lub na budowę własnych obiektów⁶⁰. Poszczególne rodzaje kapitałów własnych towarzystw pożyczkowo-oszczędnościowych w guberni lubelskiej przedstawia tab. 4.

Z danych zawartych w tab. 4 wynika, że kapitały własne towarzystw pożyczkowo-oszczędnościowych w guberni lubelskiej w latach 1906—

Tab. 4. Kapitały własne towarzystw pożyczkowo-oszczędnościowych w guberni lubelskiej w latach 1906—1913

Rok	Kapitał udziałowy	Procent kapitałów własnych	Kapitał zapasowy	Procent kapitałów własnych	Kapitał specjalny	Procent kapitałów własnych	Procent kapitałów własnych w stos. do obcych
1906	444 391	93,6	21 032	4,5	9 216	1,9	24,7
1909	1 181 422	91,6	52 032	4,0	56 517	4,4	30,1
1911	1 856 318	92,1	91 830	4,6	67 483	3,3	28,2
1913	2 322 234	90,0	141 059	5,5	117 263	4,5	25,5

Źródło: WAPL, IDK, sygn. 103; WAPL, LGKDK, sygn. 79; WAPL, ChGKDK, sygn. 27; WAPL, Zarząd Zandarmerii powiatów chełmskiego i hrubieszowskiego, sygn. 55.

⁵⁷ *Prace pierwszej konferencji...*, s. 58.

⁵⁸ WAPL, IDK, sygn. 4, 103; WAPL, LGKDK, sygn. 11, 27.

⁵⁹ WAPL, IDK, sygn. 122; WAPL, LGKDK, sygn. 11, 27, 79.

⁶⁰ WAPL, LGKDK, sygn. 45.

1913 wzrosły o 443%. Charakterystyczny jest również fakt, że w miarę upływu lat zmniejszał się procent kapitału udziałowego w środkach własnych towarzystw (z 93,6% w roku 1906 do 90% w roku 1913) na rzecz kapitału zapasowego i specjalnego. Świadczy to o pomyślnej działalności finansowej towarzystw, co umożliwiało dokonywanie odpowiednich odpisów na kapitał zapasowy i specjalny. Stosunek kapitałów własnych do kapitałów obcych kształtował się w towarzystwach pożyczkowo-oszczędnościowych w guberni lubelskiej w latach 1906—1913 przeciętnie na poziomie 27,1%. Posiadanie stosunkowo dużych kapitałów własnych dawało spółdzielniom kredytowym silne podstawy finansowe i czyniło je odpornymi na zmiany cykli koniunkturalnych. Ponadto znaczne kapitały własne ograniczały ryzyko osobistej odpowiedzialności udziałowców oraz przyciągały nowych członków.

STRUKTURA ORGANIZACYJNA

Strukturę organizacyjną towarzystw pożyczkowo-oszczędnościowych określał statut wzorcowy. Podstawowym organem zarządzającym działalnością towarzystwa był zarząd, który składał się z prezesa, dwóch zastępców i dwóch członków. Do najważniejszych obowiązków zarządu należało: prowadzenie interesów, ksiąg i rachunków, sporządzanie rocznych sprawozdań, przechowywanie pieniędzy, papierów procentowych i innego majątku towarzystwa, udzielanie pożyczek i przyjmowanie wpływów oraz udzielanie prolongat, zaciąganie długów w imieniu spółdzielni, zwoływanie zwyczajnych ogólnych zebrań członków⁶¹.

Zwierzchnim organem towarzystwa była rada, która składała się z prezesa i pięciu członków. Rada zajmowała się ustalaniem wysokości kredytu dla poszczególnych członków, przydziałem czynności dla członków zarządu, kontrolą rocznych sprawozdań i dokumentacji finansowej oraz rozpatrywaniem skarg na zarząd, jak również zwoływaniem nadzwyczajnych ogólnych zebrań członków⁶².

Prawo do udziału w zarządzaniu towarzystwem członkowie realizowali poprzez uczestniczenie w ogólnych zebraniach. W spółdzielczych instytucjach drobnego kredytu, w których liczba członków przekraczała 500 osób, zgodnie z postanowieniem przepisów prawnych z 5 lutego 1904 r. ogólne zebrania zamieniano na zebrania reprezentantów. Odtąd spośród wszystkich członków spółdzielni wybierano na okres trzech lat 100 reprezentantów i 50 ich zastępców, którym powierzano zwierzchnią władzę nad towarzystwem⁶³.

Do najważniejszych czynności zastrzeżonych przez statut wyłącznie dla ogólnego zgromadzenia należały: zatwierdzanie rocznego sprawozdania zarządu, podział czystego zysku, rozpatrywanie i zatwierdzanie budżetu na działalność towarzystwa, zatwierdzanie stawek wynagrodzenia dla rady i zarządu, ustalanie wysokości kwot udzielanych kredytów, terminu spłaty oraz stopy procentowej od pożyczek i wkładów, ustalanie

⁶¹ *Ustawa Puławskiego Towarzystwa Pożyczkowo-Oszczędnościowego*, Lublin 1904, s. 45.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*.

wysokości udziałów członkowskich, wybór członków rady, zarządu i komisji rewizyjnej. Ogólne zebrania odbywały się raz w roku, przeważnie w pierwszym kwartale, celem rozpatrzenia i zatwierdzenia sprawozdania zarządu za rok ubiegły. W niektórych latach do rozpatrzenia ważnych spraw zwoływano nadzwyczajne ogólne zebrania członków towarzystwa ⁶⁴.

DZIAŁALNOŚĆ FINANSOWA TOWARZYSTW

Do podstawowej działalności towarzystw należało udzielanie pożyczek i przyjmowanie wkładów. Towarzystwa pożyczkowo-oszczędnościowe w guberni lubelskiej udzielały pożyczek na zasadzie zaufania osobistego lub za poręką do kwoty 300 rb oraz do 1000 rb pod zastaw produktów rolnych, rzemieślniczych i przemysłowych. Zabezpieczeniem kredytów mógł być również majątek nieruchomy, a także państwowe papiery procentowe lub prywatne gwarantowane przez rząd. Przy tym kredyt udzielany pod zastaw papierów procentowych nie mógł przewyższać 90% ich nominalnej wartości, a pod zastaw majątku nieruchomego — 50% wartości tegoż, oszacowanej przez zarząd.

Niektóre towarzystwa, dysponując dużą ilością wolnych kapitałów, występowały do Gubernialnego Komitetu dla Spraw Drobного Kredytu z wnioskami o zwiększenie maksymalnych kwot kredytów dla jednego członka do 600 rb, udzielanych na zasadzie osobistego zaufania, i do 5000 rb pod pozostałe formy zabezpieczenia, które w znacznej części były załatwiane pomyślnie. Były i takie, jak np. Drugie Zamojskie Towarzystwo Pożyczkowo-Oszczędnościowe, które udzielały pożyczek wielokrotnie przewyższających kwoty ustalone przepisami prawa. Inspektor drobnego kredytu po dokonaniu rewizji Drugiego Zamojskiego Towarzystwa Pożyczkowo-Oszczędnościowego w 1910 r. informował dyrektora oddziału Banku Państwa w Lublinie, że „[...] władze Towarzystwa wydają swoim dobrym znajomym ziemianom pożyczki w rozmiarach wiele razy przewyższających ustalony kredyt. W tych praktykach Towarzystwo zaszło tak daleko, że obecnie suma niestatutowych pożyczek wydanych na weksel z dwoma podpisami i tylko niekiedy ubezpieczonych zastawem wartościowym już przewyższyła o 10 000 rb kwotę normalnych pożyczek, przy czym w portfelu niestatutowych pożyczek jest jedna pożyczka na kwotę 25 000 rb” ⁶⁵.

W guberni lubelskiej w towarzystwach pożyczkowo-oszczędnościowych najczęściej stosowaną formą zabezpieczenia kredytów był zastaw narzędzi produkcyjnych, inwentarza i majątku nieruchomego. W 1900 r. na ogólną kwotę udzielonego kredytu wynoszącego 5 006 569 rb na pożyczki wydane na zasadzie zaufania osobistego przypadało 212 497 rb (4,2%), pod zastaw narzędzi produkcyjnych i inwentarza — 4 338 283 rb (86,6%), pod zastaw papierów procentowych — 34 537 rb (0,7%), pod wkłady — 2632 rb (0,05%) i pod zastaw majątku nieruchomego — 421 252 rb (8,4%) ⁶⁶.

Towarzystwa udzielały pożyczek krótkoterminowych do jednego roku

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ WAPL, LGKDK, sygn. 77.

⁶⁶ WAPL, IDK, sygn. 93.

i długoterminowych, spłacanych kwartalnie, do pięciu lat. Czas, na jaki udzielano pożyczek, był uzależniony od ich przeznaczenia. Kredyty krótkoterminowe dawano na doraźne cele gospodarcze, na kupno inwentarza udzielano pożyczek do 3 lat, a na budowę domów i meliorację — do 5 lat⁶⁷. W roku 1909 na ogólną sumę 5 006 569 rb udzielonego kredytu w guberni lubelskiej na pożyczki od 1 roku do 5 lat przypadało 62,8%, a na pożyczki do 1 roku — 37,2%⁶⁸.

Stopa procentowa od pożyczek nie była jednolita w poszczególnych towarzystwach i w 1913 r. kształtowała się na poziomie od 7 do 12%. W 1913 r. na 92 towarzystwa pożyczkowo-oszczędnościowe w guberni lubelskiej 3 towarzystwa pobierały stopę procentową wynoszącą 7%, 50 towarzystw — 8%, 18 towarzystw — 9%, 17 towarzystw — 10%, 2 towarzystwa — 11%, i 2 towarzystwa — 12%. Najwyższy procent od pożyczek pobierały towarzystwa: trzecie chełmskie (12%), końskowolskie (12%), siedliszczańskie (11%) i drugie opolskie (11%). Najtańszego kredytu udzielały trzy towarzystwa: janowskie, białskie i siennickoróżańskie⁶⁹.

W artykule redakcyjnym rocznika „Przemysł Krajowy” czytamy: „W wielu towarzystwach stopa procentowa od pożyczek jest stanowczo za wysoka. Pożyczki są wydawane przy oprocentowaniu do 12%. Winy należy szukać w wysokich kosztach administracyjnych i w stratach niewypłacalnych. Część towarzystw powstała nie w wyniku potrzeb, ale dla wytworzenia pewnej liczby posiad. Straty na niewypłacalnych wywołuje wadliwe prawo o dłużnikach i dawanie pożyczek na cele spożywcze”⁷⁰. Problem stopy procentowej był również przedmiotem dyskusji na zjeździe towarzystw drobnego kredytu w Radomiu w dniach 7 do 8 grudnia 1913 r. Na zjeździe ustalono m. in., że „Towarzystwa drobnego kredytu powinny dążyć do tego, żeby różnica pomiędzy pobieranym a opłaconym procentem wynosiła 3%, przy czym procent od pożyczek nie powinien wynosić 9%, a od wkładów 6%”⁷¹. Mimo iż stopa procentowa pobierana przez niektóre towarzystwa pożyczkowo-oszczędnościowe była stosunkowo wysoka, to jednak udzielany przez te instytucje kredyt był tańszy od pożyczek lichwiarskich, do których poprzednio musiała się uciekać ludność niższych warstw społeczeństwa guberni lubelskiej.

Przepisy prawne szczegółowo określały, na jakie cele mogły udzielać pożyczek dla swoich członków spółdzielcze instytucje drobnego kredytu. Rolnicy mogli uzyskiwać pożyczki na zakup ziemi i jej dzierżawę, na wydatki związane z nawadnianiem i osuszaniem roli, na zakup narzędzi, maszyn rolniczych, siły pociągowej i innych zwierząt hodowlanych, na zakup karmy dla bydła, trzody chlewnej i na najem siły roboczej. Rzemieślnicy otrzymywali kredyt na zakup narzędzi, surowców i materiałów, na najem siły roboczej, jak również na remonty, budowę domów i warsztatów rzemieślniczych. Kupcy mogli pożyczyc pieniądze na zakup towarów, na budowę domów i sklepów. Przemysłowcy otrzymywali pożyczki na budowę i wyposażenie zakładów przemysłowych, na zakup surowców i materiałów potrzebnych do produkcji. Wszyscy członkowie to-

⁶⁷ WAPL, IDK, sygn. 103.

⁶⁸ WAPL, ChGKDK, sygn. 27; WAPL, IDK, sygn. 4, 103.

⁶⁹ WAPL, IDK, sygn. 103.

⁷⁰ „Przemysł Krajowy”, 1913, nr 2, s. 4.

⁷¹ WAPL, LGKDK, sygn. 42.

warzystw pożyczkowo-oszczędnościowych mogli ponadto uzyskiwać pożyczki na spłatę długów, na zaspokojenie różnych potrzeb osobistych oraz potrzeb członków rodzin (leczenie, zakup żywności, opał, spłata podatków, pogrzeby, wesela, zakup lekarstw, nauka dzieci, zakup książek, mebli itp.)⁷².

Na podstawie materiałów źródłowych nie możemy dokładnie określić, na jakie potrzeby członkowie towarzystw pożyczkowo-oszczędnościowych zaciągali kredyty. Informacjami w tym zakresie dysponujemy tylko w odniesieniu do niektórych spółdzielni. Przeznaczenie kredytów udzielanych przez Drugie Opolskie Towarzystwo Pożyczkowo-Oszczędnościowe przedstawia tab. 5.

Tab. 5. Przeznaczenie kredytów udzielanych przez Drugie Towarzystwo Pożyczkowo-Oszczędnościowe w okresie od 1 stycznia do 1 lipca 1911 r.

Przeznaczenie pożyczek	Ilość pożyczek	Ogólna kwota udzielonych pożyczek (w rb)
Budowa miodosytni, olejarni i garbarni	3	430
Zakup domu	1	300
Zakup maszyn do szycia	15	985
Zakup krów	9	795
Dzierżawa młynów	3	550
Zakup sukna, skór, drzewa, żelaza	118	9 995
Zakup artykułów kolonialnych, wyrobów galanteryjnych, tytoniowych i tekstylnych	100	11 265
Ogółem	249	24 310

Z r ó d ł o: WAPL, LGKDK, sygn. 48.

Z danych zawartych w tab. 5 wynika, że najwięcej, bo 87,6% ogółu pożyczek, zostało wydanych na zakup towarów przeznaczonych do handlu. Było to związane z tym, że członkami analizowanego Towarzystwa byli Żydzi, wśród których przeważali kupcy.

W roku 1906 Pierwsze Zamojskie Towarzystwo Pożyczkowo-Oszczędnościowe udzieliło ogółem 512 pożyczek na kwotę 73 956 rb z następującym przeznaczeniem: na działalność handlową wydano 318 pożyczek na kwotę 46 110 rb (62,3%), na potrzeby produkcyjne przemysłu i rzemiosła — 84 pożyczki na kwotę 12 160 rb (16,4%), i na konsumpcję — 110 pożyczek na kwotę 15 686 rb (21,2%)⁷³.

Inną formą działalności towarzystw pożyczkowo-oszczędnościowych było przyjmowanie wkładów nie tylko od członków, ale również od osób nie zrzeszonych w omawianych instytucjach. W myśl przepisów prawnych wkłady od członków towarzystwa nie mogły przewyższać dziesięciokrotnej wartości udziałów. Maksymalna wysokość wkładów osób lub instytucji nie zrzeszonych w spółdzielniach była ustalana przez ogólne zebrania członków towarzystw. Należy również zaznaczyć, że ogólne zobowiązania towarzystw z tytułu wkładów i zaciągniętych pożyczek nie

⁷² Ibidem.

⁷³ Ibidem.

mogły przewyższać pięciokrotnej wartości wpłaconych udziałów członkowskich i kapitału zapasowego.

Wkłady przyjmowano na czas nieokreślony, do 12 miesięcy, 5 lat i powyżej 5 lat oraz warunkowo. W roku 1909 na ogólną sumę 4 285 239 rb ulokowanych we wszystkich towarzystwach pożyczkowo-oszczędnościowych w guberni lubelskiej 63,7% przypadało na wkłady terminowe do 12 miesięcy, 28,6% na wkłady bezterminowe, 6,2% na wkłady od 1 roku do 5 lat, 1,4% na wkłady warunkowe i 0,1% na wkłady powyżej 5 lat ⁷⁴.

Ogólna kwota wkładów lokowanych w towarzystwach pożyczkowo-oszczędnościowych w guberni lubelskiej stale się zwiększała i w roku 1913 wynosiła 10 096 456 rb, co stanowiło w stosunku do 1906 r. wzrost o 135% (zob. tab. 2).

Towarzystwa pożyczkowo-oszczędnościowe w guberni lubelskiej oprócz udzielania pożyczek i przyjmowania wkładów pośredniczyły w sprzedaży towarów rolnych oraz w zakupie narzędzi rolniczych, zwierząt hodowlanych, zboża, paszy dla bydła oraz surowców, narzędzi i materiałów dla drobnego przemysłu i rzemiosła. Od powyższych operacji towarzystwa pobierały odpowiednie opłaty (np. Klemensowskie Towarzystwo Pożyczkowo-Oszczędnościowe za sprzedaż komisową różnych towarów rolnych pobierało opłatę w wysokości 8%) ⁷⁵.

Niektóre z towarzystw, dysponując wolnymi kapitałami, podejmowały jeszcze inne przedsięwzięcia, które miały im zapewnić dodatkowe zyski. Drugie Zamojskie Towarzystwo Pożyczkowo-Oszczędnościowe w 1910 r. podjęło decyzję o budowie domu dochodowego. Powołano komitet budowy, który realizację wymienionej inwestycji powierzył firmie „Architekt” braci Lucht w Lublinie ⁷⁶. Obiekt został wzniesiony w ciągu jednego roku. Był to gmach jak na warunki prowincjonalnego miasta bardzo okazały. W czteropiętrowym budynku znajdowały się pomieszczenia mieszkalne, kancelaryjne, magazyny, a w oddzielnej części gmachu: restauracja, hotel i sala teatralna. Obiekt był wyposażony w centralne ogrzewanie, bieżącą wodę, w oświetlenie elektryczne. Inspektor drobnego kredytu po przeprowadzonej w 1911 r. kontroli Drugiego Zamojskiego Towarzystwa Pożyczkowo-Oszczędnościowego pisał do dyrektora oddziału Banku Państwa w Lublinie: „Dom został wybudowany z szerokim szlacheckim rozmachem na sposób europejski. Czteropiętrowy budynek jest bardzo okazały i mógłby przynieść zaszczyt nie tylko Zamościowi. Posiada eleganckie wyposażenie odpowiadające ostatnim wymogom techniki”. Dalej inspektor stwierdzał, iż podjęcie przez Towarzystwo decyzji o budowie domu dochodowego „było przedsięwzięciem nader ryzykownym, ponieważ obecnie ma trudności ze znalezieniem odpowiednich dzierżawców. Do prowadzenia restauracji Towarzystwo wzięło na razie patent na własną firmę, salę teatralną wdzierżawiło jednemu z członków zarządu pod kinematograf, w sprawie hotelu jeszcze nie podjęło ostatecznej decyzji, ale także przypuszczalnie opowie się za przekazaniem go jednemu z członków zarządu” ⁷⁷. Inspektor pisał, że budynek kosztował około

⁷⁴ WAPL, IDK, sygn. 93.

⁷⁵ WAPL, IDK, sygn. 90.

⁷⁶ WAPL, LGKDK, sygn. 77.

⁷⁷ Ibidem.

200 000 rb, a zysku z dzierżawy Towarzystwo nie osiągnie więcej niż około 14 000 rb rocznie ⁷⁸.

TOWARZYSTWA KREDYTOWE

Drugi typ spółdzielczych instytucji drobnego kredytu na terenie guberni lubelskiej stanowiły towarzystwa kredytowe. Różniły się one od towarzystw pożyczkowo-oszczędnościowych tym, że ich kapitały zakładowe nie pochodziły z udziałów członków, lecz z funduszy pożyczonych w instytucjach bankowych, ofiarowanych oraz z dochodów powstałych z drobnych oszczędności członków (27 p. ust. z dnia 7 czerwca 1904 r.) ⁷⁹. Były to więc bezudziałowe stowarzyszenia organizowane według wzorów spółdzielni Raiffeisena. W odróżnieniu od towarzystw pożyczkowo-oszczędnościowych towarzystwa kredytowe rozwijały działalność zmierzającą przede wszystkim do zaspokajania potrzeb kredytowych ludności wiejskiej.

W guberni lubelskiej pierwszą tego typu instytucją było powstałe w roku 1903 Nałęczowskie Towarzystwo Kredytowe. Obejmowało ono swoją działalnością pięć gmin powiatu puławskiego: Drzewce, Markuszów, Celejów, Karczmiska i Garbów ⁸⁰. Towarzystwo zrzeszało w pierwszym roku działalności 245 członków, wśród których było: 36 ziemian, 163 chłopów, 7 kupców, 27 rzemieślników, 5 przemysłowców i 7 przedstawicieli inteligencji ⁸¹.

Kapitał zakładowy Towarzystwa wynosił 4000 rb. W połowie był wypożyczony w Banku Państwa na 6%, a pozostała część pochodziła z wkładów członków założycieli, które były również oprocentowane na 6% ⁸².

Nałęczowskie Towarzystwo Kredytowe do 1906 r. było jedyną instytucją tego typu w guberni lubelskiej. W maju 1906 r. powstało drugie towarzystwo kredytowe w osadzie Siedliszcze w powiecie chełmskim ⁸³. Rozwój towarzystw kredytowych w guberni lubelskiej w latach 1904—1913 przedstawia tab. 6.

Z danych zawartych w tab. 6 wynika, że liczba towarzystw kredytowych w latach 1904—1913 wzrosła do 26, co stanowiło 23,2% tego typu instytucji w Królestwie Polskim. Mimo iż towarzystwa kredytowe nie występowały tak licznie jak towarzystwa pożyczkowo-oszczędnościowe, były one jednak większymi od nich instytucjami kredytowymi. Na jedno towarzystwo kredytowe w guberni lubelskiej przypadało przeciętnie o 193 członków więcej niż na towarzystwo pożyczkowo-oszczędnościowe ⁸⁴. W 1913 r. towarzystwa kredytowe w guberni lubelskiej zrzeszały 25 906 członków, co stanowiło 35,5% ogółu członków towarzystw pożyczkowo-oszczędnościowych. Wśród członków towarzystw kredytowych przeważały osoby związane z rolnictwem, znacznie mniejszy procent stanowili re-

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ WAPL, IDK, sygn. 4.

⁸⁰ WAPL, LGKDK, sygn. 42.

⁸¹ WAPL, IDK, sygn. 5.

⁸² WAPL, LGKDK, sygn. 42. Sprawozdanie z działalności Nałęczowskiego Towarzystwa Kredytowego za 1903 r.

⁸³ WAPL, ChGKDK, sygn. 27; WAPL, IDK, sygn. 95.

⁸⁴ WAPL, IDK, sygn. 14.

Tab. 6. Towarzystwa kredytowe w guberni lubelskiej w latach 1904—1913

Rok	Liczba		Kapitały			Wkłady	Pożyczki
	towa- rzystw	człon- ków	zakła- dowy	zapa- sowy	spe- cjalny		
1904	1	545	4 000	—	—	30 997	31 141
1906	3	1 772	8 750	—	—	77 919	107 831
1909	9	10 439	28 520	4 569	5 298	564 343	721 323
1911	11	13 236	34 205	9 198	6 357	775 979	974 860
1913	26	25 906	124 988	24 451	24 947	2 088 830	2 408 363

Z r ó d ł o: WAPL, LDK, sygn. 4, 93; WAPL, ChGKDK, sygn. 42, 43.

prezentanci innych grup zawodowych, jak kupcy i rzemieślnicy. Na 80 członków założycieli Towarzystwa Kredytowego w Kazimierzu w 1912 r. było: 39 mieszczan zajmujących się rolnictwem, 27 chłopów, 3 ziemian, 8 kupców i rzemieślników oraz 3 przedstawiciele inteligencji⁸⁵. Z powyższych danych wynika, że 86,2% składu członków założycieli Towarzystwa Kredytowego w Kazimierzu stanowili rolnicy.

Rozmieszczenie towarzystw kredytowych w guberni lubelskiej nie było równomierne. W 1913 r. najwięcej tych instytucji znajdowało się w powiatach: chełmskim (6), lubelskim (5) i hrubieszowskim (5). W powiecie puławskim były 3 towarzystwa, a po 2 w powiatach: zamojskim, biłgorajskim i krasnostawskim, oraz 1 w tomaszowskim. Do 1913 r. nie istniała ani jedna instytucja kredytowa tego typu w powiatach: janowskim i lubartowskim.

Towarzystwa kredytowe udzielały krótkoterminowych pożyczek do 1 roku oraz długoterminowych do 5 lat. W 1909 r. 9 towarzystw w guberni lubelskiej udzieliło pożyczek na ogólną kwotę 721 323 rb, w tym 180 653 rb (25%) na okres 1 roku, 540 669 rb (75%) na okres od 1 do 5 lat. Stopa procentowa od pożyczek nie była jednakowa we wszystkich towarzystwach i wahała się w granicach od 8 do 9%.

Towarzystwa udzielały pożyczek na zasadzie zaufania osobistego, za poręczeniem, pod zastaw produktów rolnych, wyrobów przemysłu, rzemiosła oraz pod zabezpieczenie hipoteczne. W 1909 r. na ogólną kwotę 721 323 rb udzielonych pożyczek przez towarzystwa kredytowe w guberni lubelskiej przypadało: na pożyczki udzielone na zasadzie zaufania osobistego — 20 768 rb (2,9%), na pożyczki ubezpieczone poręczeniem i zastawem pozostającym w dyspozycji pożyczkobiorcy — 650 615 rb (90,2%), pod zastaw narzędzi produkcji i inwentarza — 41 257 rb (5,7%), pod zastaw wyrobów pracy dłużnika — 502 rb (0,1%) i pod zastaw majątku nieruchomości — 8189 rb (1,1%)⁸⁶.

Przeznaczenie pożyczek wydawanych przez Nałęczowskie Towarzystwo Kredytowe w 1904 r. ilustruje tab. 7.

Z danych zawartych w tab. 7 wynika, że najwięcej pożyczek zaciągniętych w 1904 r. zostało przeznaczonych na spłatę długów, na drugim miej-

⁸⁵ WAPL, IDK, sygn. 93.

⁸⁶ Ibidem.

Tab. 7. Przeznaczenie pożyczek udzielanych przez Nałęczowskie Towarzystwo Kredytowe w 1904 r.

Przeznaczenie pożyczek	Ilość pożyczek	Ogółem rubli	Procent udzielonych pożyczek
Zakup ziemi	41	6825	22,0
Budowa i prowadzenie przedsiębiorstw	19	1710	2,5
Budowa, remonty i zakup domów	57	7055	22,6
Zakup towarów na handel	15	1190	3,8
Zakup i naprawa narzędzi	3	381	1,2
Zakup zwierząt hodowlanych	38	2610	8,4
Zakup surowców i materiałów dla przemysłu i rzemiosła	10	875	2,8
Splata długów	82	8160	26,2
Na różne potrzeby członków i ich rodzin	21	2335	7,5

Źródło: WAPL, LGKDK, sygn. 42.

scu znajdowały się pożyczki na budowę, remont i zakup domów, na trzecim pożyczki na zakup ziemi. Należy również zaznaczyć, że stosunkowo duży procent pożyczonych pieniędzy został przeznaczony na zaspokojenie potrzeb czysto konsumpcyjnych, jak np. na przygotowanie uroczystości weselnych itp.

Wkłady do kas towarzystw kredytowych w guberni lubelskiej przyjmowano na czas nieokreślony, do 1 roku, od 1 roku do 5 lat i powyżej 5 lat. Stopa procentowa od wkładów była zróżnicowana i uzależniona od terminu wypłaty i w poszczególnych latach kształtowała się w granicach od 3 do 6% i od 4 do 7%⁸⁷. Wkłady ulokowane na procent w kasach towarzystw kredytowych w guberni lubelskiej w 1903 r. wynosiły 3471 rb i do 1913 r. wzrosły do 2 088 830 rb, co stanowiło 21,2% wkładów 92 towarzystw pożyczkowo-oszczędnościowych.

Towarzystwa kredytowe oprócz udzielania pożyczek i przyjmowania wkładów pośredniczyły w zakupie narzędzi rolniczych, zwierząt hodowlanych, zboża, paszy dla bydła oraz surowców, narzędzi i materiałów dla drobnego przemysłu i rzemiosła. Od sprzedaży komisowej pobierały opłatę w wysokości 3%⁸⁸.

Spółdzielcze instytucje drobnego kredytu odegrały w guberni lubelskiej niezwykle pożyteczną rolę. Udzielając kredytów różnym grupom zawodowym ludności, przyczyniły się do znacznego ograniczenia lichwy oraz do intensyfikacji życia ekonomicznego Lubelszczyzny. Należy również zaznaczyć, że były one wykorzystywane także do prowadzenia działalności patriotycznej i uświadamiającej.

⁸⁷ WAPL, ChGKDK, sygn. 93; WAPL, IDK, sygn. 103.

⁸⁸ WAPL, IDK, sygn. 103.